

УДК 94(477.43).084

DOI <https://doi.org/10.24919/3083-6158.17/59.12>

Микола ОЛІЙНИК

доктор історичних наук, доцент, доцент кафедри філософії та соціально-гуманітарних наук, Хмельницький національний університет, вул. Інститутська, 11, м. Хмельницький, Україна, індекс 29016 (oliinykm@khmnu.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3440-4965>

Researcher ID: <http://www.researcherid.com/rid/:> САН-9854-2022

Бібліографічний опис статті: Олійник, М. (2025). Здійснення українізації органів колоніальної російсько-більшовицької влади (на досвіді Подільської губернії). *Українські історичні студії*, 17 (59). 112–118. doi: <https://doi.org/10.24919/3083-6158.17/59.12>

ЗДІЙСНЕННЯ УКРАЇНІЗАЦІЇ ОРГАНІВ КОЛОЇАЛЬНОЇ РОСІЙСЬКО-БІЛЬШОВИЦЬКОЇ ВЛАДИ (НА ДОСВІДІ ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ)

Анотація. Мета статті полягає в комплексному аналізі причин, мети, форм, методів та результатів проведення українізації органів колоніальної російсько-більшовицької влади в Подільській губернії. **Методологія дослідження** ґрунтується на загальнонаукових принципах об'єктивності, історизму та системності, загальнонаукових та спеціальних історичних методах дедукції та індукції, історико-системному, статистичному, а також контент-аналізі. **Наукова новизна** полягає в тому, що у статті вперше всебічно досліджено роботу органів губернської влади з організації проведення українізації у владних структурах, з'ясовано причини домінування в діловодстві російської мови та суржикі, показано хвилеподібний характер зазначеної діяльності, з'ясовано ставлення до українізації нової управлінської «еліти» та підсумки проведення зазначеної політики в регіоні. **Висновки.** На підставі періоджерел встановлено, що вся робота з проведення українізації в Подільській губернії здійснювалася під жорстким контролем губернських і повітових партійних та совіцьких органів. Підкреслено, що для проведення українізації було налагоджено систему курсів і шкіл з вивчення української мови, що сприяло поступовому переведенню на українську діловодства установ та організацій. Зазначено, що позитивну роль відіграло проведення іспитів на знання мови серед чиновників і загроза їхнього звільнення у випадку не складення екзамену. Наголошено на тому, що керівні кадри, особливо прислані з центру, під різними приводами ухилялися від них. Крім того, навіть ті з чиновників, які склали іспит, переважно не послуговувалися українською мовою в роботі. Адже листування з республіканськими та союзними органами велося російською мовою. Встановлено, що на кінець непу, в Подільських округах в середньому «добре знаючих» українську мову серед чиновників було трохи менше половини, «кепсько знаючих» – третина та «зовсім незнаючих» – п'ята частина.

Ключові слова: українізація, курси, службовці, вчителі, іспити.

Mykola OLIYNYK

Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Philosophy and Social-humanitarian Sciences, Khmelnytskyi National University, Instytutaska Str., 11, Khmelnytskyi, Ukraine, postal code 29016 (oliinykm@khmnu.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3440-4965>

Researcher ID: <http://www.researcherid.com/rid/:> САН-9854-2022

To cite this article: Oliynyk, M. (2025). Zdiisnennia ukrainizatsii orhaniv kolonialnoi rosiisko-bilshovytskoi vlady (na dosvidi Podilskoi hubernii) [Ukrainization of the organs of the colonial Russian-Bolshevik government (based on the experience of the Podilsk province)]. *Ukrainski istorychni studii – Ukrainian Historical Studies*, 17 (59). 112–118. doi: <https://doi.org/10.24919/3083-6158.17/59.12> [in Ukrainian].

IMPLEMENTATION OF UKRAINIZATION OF THE BODIES OF THE COLONIAL RUSSIAN-BOLSHOVIK GOVERNMENT (BASED ON THE EXPERIENCE OF THE PODIL GOVERNANCE)

Summary. *The purpose of the article is to comprehensively analyze the reasons, objectives, forms, methods, and results of the Ukrainization of the colonial Russian-Bolshevik authorities in the Podil Governorate. The methodology of the research is based on general scientific principles of objectivity, historicism, and systematics, as well as general scientific and special historical methods of deduction and induction, historical-systemic, statistical, and content analysis. The scientific novelty lies in the fact that the article provides the first comprehensive examination of the work of the provincial authorities in organizing the implementation of Ukrainization within the power structures, clarifies the reasons for the dominance of the Russian language and surzhyk (a mixed language) in office work, demonstrates the wave-like nature of the mentioned activity, explores the attitude of the new administrative “elite” towards Ukrainization, and summarizes the results of this policy in the region. Conclusions.* Based on primary sources, it is established that all work on the implementation of Ukrainization in the Podil Governorate was carried out under strict control of the provincial and district party and Soviet bodies. It is emphasized that for the implementation of Ukrainization, a system of courses and schools for learning the Ukrainian language was established, which contributed to the gradual transition of office work in institutions and organizations to Ukrainian. It is noted that the positive role was played by the implementation of language proficiency exams among officials and the threat of dismissal in case of failure. It is emphasized that the leading personnel, especially those sent from the center, avoided these exams under various pretexts. Furthermore, even those officials who passed the exam mostly did not use the Ukrainian language in their work. This was because correspondence with republican and union authorities was conducted in Russian. It was established that by the end of the NEP period, in the Podil districts, on average, less than half of the officials “were good” at the Ukrainian language, a third “poorly” knew it, and a fifth “did not know it at all”.

Key words: *Ukrainization, courses, civil servants, teachers, exams.*

Постановка проблеми. Повномасштабна агресія росії проти України актуалізувала необхідність перегляду усталених поглядів на радянське минуле України, без чого складно вповні усвідомити екзистенційний характер російсько-української війни. Однією з найбільш спотворених радянською, а надалі і російською пропагандою сторінок цього минулого була політика українізації, здійснювана колоніальною російсько-більшовицькою владою в роки нової економічної політики (непу) у 1921–1928 рр. Отже, доцільно проаналізувати розвиток, справжні мотиви, перебіг та результати цієї політики на прикладі прикордонної Подільської губернії.

Аналіз досліджень. Аналіз сучасної історіографії свідчить про зростання уваги дослідників до різних аспектів зазначеної проблеми. Так, обставини впровадження та здійснення політики «українізації», роль у цьому освітян і творчої інтелігенції, причини опору цій політиці та її результати стали предметом наукових розвідок П. Бондарчука (Бондарчук, 2002), А. Пижика (Пижик, 2011), авторів колективної монографії «Українізація 1920–1930-х рр.: передумови, здобутки, уроки» (Українізація 1920–1930-х, 2003). Окремі сторони цієї політики на Поділлі проаналізували у своїх публікаціях В. Нестеренко (Нестеренко, 2003, 2006), А. Суровий (Суровий, 2011), Н. Тітова (Тітова, 2013, 2015). Однак проведений історіографічний аналіз дає змогу дійти висновку, що досі відсутні узагальнені наукові роботи із зазначеної проблеми.

Мета статті полягає в комплексному аналізі причин, мети, форм, методів та результатів проведення українізації органів колоніальної російсько-більшовицької влади в Подільській губернії.

Виклад основного матеріалу. Труднощі переходу до мирного життя, масовий антибільшовицький повстанський рух на початку 1920-х рр. та опір російсько-більшовицькій диктатурі в національних республіках змусили компартію у квітні 1923 р. рішенням XII з'їзду РКП(б) запровадити політику коренізації. В Україні вона отримала назву «українізація» та була імплементована в травні 1923 р. постановою комісії ЦК КП(б)У з національного питання, затвердженою політбюро (ЦДАГО України. ф. 1, оп. 20, спр, 1979, арк. 2).

Особливо актуальною ця політика була для Подільської губернії, на території якої у 1921–1922 рр. був найактивніший на Правобережжі повстанський рух і терміново необхідно було завоювати довіру мас (Олійник, 2013, с. 30–31). Офіційний старт українізації на Поділлі дала постанова президії губернського виконавчого комітету (губвиконкому) від 8 липня 1923 р. № 35, якою остаточним терміном українізації радянських установ встановлювалися «7 роковини Жовтневої революції». Після 7 листопада 1924 р. весь документообіг мав здійснюватися українською мовою. Окружним виконавчим комітетам (ОВК) рекомендувалося налагодити роботу курсів з її вивчення, поклавши відповідальність за це на відділи народної освіти (наросвіти). Якщо хтось із співробітників відмовлявся вивчати мову, слід було «вживати заходів щодо усунення таких осіб з посад» (ДАВО, ф. 925, оп. 1, спр. 7, арк. 44).

Всю роботу з українізації в губернії організував відділ управління губвиконкому, який перейшов на діловодство українською в серпні 1923 р., але ще 18 липня у листі № 992 він вимагав від відділів керування окружних виконавчих комітетів (ОВК) подати інформацію про хід українізації апарату. Типову відповідь надіслав відповідний відділ Кам'янецького ОВК. Він повідомляв, що його структури проводили діловодство українською мовою частково, але з 1 серпня перейдуть на неї повністю. Виняток становила міліція, де більшість міліціонерів були вихідцями з росії і української мови не знали. Наголошувалося на тому, що районні виконавчі комітети (РВК) все діловодство проводили українською мовою, а в сільських радах (сільрадах) – лише 50% (ДАХМО, ф. 337, оп. 1, спр. 4, арк. 5 зв.; спр. 85, арк. 468; спр. 115, арк. 25). Такі показники по селах зумовлювалися тим, що вся система освіти до 1918 р. була виключно російськомовною, отже, працівники партійних і радянських органів, включно із сільрадами, не знали української мови й могли писати лише тією, яку вважали російською, тобто суржиком. Крім того, використання чиновником, навіть дрібним, російської мови підвищувало його самооцінку й автоматично відносило до представників пануючого етносу.

У вересні курси з вивчення української мови партійними і радянськими службовцями розпочали роботу у Вінниці та Немирові, в жовтні – в Проскуріві та інших окружних містах, і викликали жвавий інтерес (ДАХМО, ф. 3, оп. 1, спр. 68, арк. 77–78). Звернімо увагу на те, що серед учителів, залучених до викладання в містах і містечках, українців була меншість. Це зумовлювалося етнічним складом їхніх мешканців. Наприклад, у Проскуріві євреї складали 42%, українці – 39%, поляки – 9,7%, представники інших етносів – 1,5% (Політекономічний опис, 2010, с. 26). Після того як у першій половині листопада 1923 р. губернська бюджетна комісія викреслила фінансування на утримання курсів, «лектори відмовилися від роботи й 20-го грудня вона зовсім припинилася, не давши майже жодних результатів» (ДАХМО, ф. 926, оп. 1, спр. 5, арк. 12).

Проте на пленумі губвиконкому 21–23 жовтня 1923 р., проаналізувавши анкети, надіслані ОВК, заявили, що українізація їхніх апаратів «проведена на 85–90%» і буде «безболісно завершена до 1-го січня». Пропонувалося за «неретельне ставлення до відвідування занять, недбале або несерйозне ставлення до питання українізації <...> переслідувати, аж до звільнення зі служби» (ДАВО, ф. 925, оп. 1, спр. 447, арк. 13). Отже, на початку січня 1925 р. губернські та окружні владні структури звітували, переважно російською мовою, про здійснення «українізації низового апарату» (ДАВО, ф. 925, оп. 1, спр. 447, арк. 45).

На початку січня 1924 р. губернська комісія з українізації радянського апарату надіслала в усі ОВК циркуляр з вимогою не пізніше 1 березня 1924 р. надіслати звіт про проведення українізації. Відразу після цього були створені курси українознавства в організаціях, чії співробітники ще не відвідували їх (ДАХМО, ф. 926, оп. 1, спр. 5, арк. 1, 16, 18, 20). Однак керівництво Проскурівського державного комбінату проігнорувало вимогу відрядити співробітників для навчання чи створити власні курси. Його задовольняло, що з 23 працюючих на комбінаті 10 добре володіли українською мовою «в мові і письмі», а 13 – лише «в мові». Вочевидь, саме тому й відповіді на питання анкети давалися частково російською, частково українською мовами, а точніше суржиком (ДАХМО, ф. 926, оп. 1, спр. 5, арк. 15).

На нігілістичне ставлення до українізації впливала позиція вищого республіканського керівництва, зокрема секретаря ВУЦВК П. Буценка. Доповідаючи 5 квітня 1924 р. на засі-

данні президії ВУЦВК з представниками Подільського губвиконкому та губкому КП(б)У про підсумки об'їзду 15–25 березня Подільської губернії, він зауважив, що в Кам'янці-Подільському після розширеного засідання міськради його, зокрема, запитували: «Чому центральна влада не українізується, чому весь уряд не розмовляє українською мовою», а також ставили «інші питання, які належать до минулої петлюрівщини» (ЦДАВО України, ф. 1, оп. 2, спр. 2187, арк. 7 зв.).

Також негативно впливало те, що в партійних органах регіону робота з українізації, як зазначалося у річному звіті Подільського губернського комітету (губкому) КП(б)У за період з IX губернської партійної конференції (партконференції) до 1 січня 1924 р., не мала систематичного характеру. В губкомі українською велося лише листування, та й то частково. Натомість окружні парткоми (окрпарткоми) (крім Вінницького, в якому українською не користувалися) перейшли на українську мову в листуванні із селом, а Кам'янецький окрпартком – «навіть з центром» (ДАХМО, ф. 3, оп. 1, спр. 8, арк. 32–32 зв.).

Проте на засіданні президії Подгубвиконкому 7 жовтня 1924 р. констатували, що українізація «проводиться успішно, крім ДПУ, військкомату, губстатбюро, цукротресту, губвідділу праці, Держбанку та Промбанку». Отже, вкотре запропонували завершити цю роботу «до 7 листопада б.р. Рахувати необхідним розпочати роботу зі зміни службовців, які не володіють українською, погодивши це питання з Профорганамі і відповідальними працівниками установ». Відповідальність за виконання цієї постанови поклали безпосередньо на керівників (ДАВО, ф. 925, оп. 1, спр. 127, арк. 5; спр. 225, арк. 61 зв.).

Першим кроком до такої зміни мали стати перевірки знання української мови чиновниками. Її здійснювали атестаційно-випробувальні (іспитові) комісії в складі представників: РВК – голова комісії, наросвіти та уповноваженого ОВК. Також активізувалася робота із завершення переведення діловодства на українську мову. Так, президія Проскурівського ОВК на засіданні 16 січня 1925 р. рекомендувала судовим органам «остаточно завершити українізацію і повністю перейти на українську мову» (ДАХМО, ф. 926, оп. 1, спр. 5, арк. 106–106 зв., 130, 143).

Велике значення для пропаганди української мови, її статусу мала Постанова Подільського губвиконкому Про вживання української мови на таблицях і вивісках» від 16 лютого 1925 р. № 242, а також «видані на її виконання відповідні постанови окрвиконкомів, зокрема Вінницького». Вони передбачали, що впродовж місяця таблиці з назвами вулиць та вивіски на державних і громадських установах повинні бути перероблені виключно на українську мову, а на приватних – поряд з російськомовними слід було розміщувати переклад українською. За невиконання цієї постанови посадові особи підлягали дисциплінарному покаранню, а на приватних осіб мав накладатися адміністративний штраф до 300 крб. на підставі протоколу, складеного міліцією. Право накладати штраф надавалося РВК. Реалізація цих вимог для приватників виявилася надто складною, тому губвиконком Постановою від 28 березня № 249 продовжив термін для перекладу таблиць до 1 червня 1925 р. (ДАВО, ф. 925, оп. 1, спр. 150, арк. 9, 22).

Однак, як зазначалося в російськомовній доповіді «Про підсумки обстеження Подільської губернії, проведеного з 28/VI до 16/VII 1924 р. відповідальним інструктором ЦК КП(б)У», незважаючи на численні заходи, «питання про українізацію перебуває у тому ж становищі, як рік тому». Підкреслювалося, що формально деякі окружками, губернські та окружні установи перейшли на українську мову, проте «скрізь і кругом в установах, громадських організаціях зазвичай робота проходить російською мовою» (ДАВО, ф. 1, оп. 1, спр. 31, арк. 13).

Діяльність комісії ЦК КП(б)У підштовхнула партійні та радянські органи до активізації цієї роботи. Зокрема, Проскурівський ОВК у звіті за 1924/1925 р. доповідав, що «українізацію ОВК та підпорядкованих йому установ і організацій, а також низового апарату – сільрад, РВК, районних установ – закінчено ще в 1924 р.» (ДАВО, ф. 926, оп. 1, спр. 4, арк. 1). Позитивна оцінка ходу українізації заспокоїла всіх, хто не прагнув українізуватися. Підтримку своєї позиції вони знайшли у виступі представника ЦК КП(б)У Демченка на V окружній партконференції Проскурівщини 30 листопада 1925 р. Він наголошував на тому, що в роботі з українізації

поряд з успіхами є помилки у вигляді «шовіністичних ухилів деяких товаришів, котрі потребують переводу всього зараз же на українізацію», та лякав делегатів небезпекою завдати надмірною українізацією шкоди «загальному культурному розвитку України» (ДАВО, ф. 926, оп. 1, спр. 10, арк. 3).

Новий етап у здійсненні українізації розпочався після зняття з посад першого та другого секретарів ЦК КП(б)У Еммануїла Квірінга та Дмитра Лебеда, а також ухвалення ВУЦВК і РНК УСРР нової Постанови 30 квітня 1925 р. щодо поглиблення українізації та відповідних рішень квітневого пленуму ЦК КП(б)У. Вони жорстко поставили перед партійними організаціями завдання примусити радянських службовців, які працюють з населенням, вивчити українську мову та українізувати партійний апарат, але не допускати «жодного примусу російських робітничих мас відмовлятися від російської мови та російської культури та визнавати своєю мовою й культурою українську» (Тезиси, 1926, 6, 9–10).

Нові вимоги республіканського керівництва змусили окружних очільників критичніше поглянути на хід українізації. Так, Проскурівський окрпартком у «Доповіді про обстеження Проскурівської окрорганізації КП(б)У з 1 до 13/VII 1925 р.», написаній російською, на відміну від попередніх звітів про суцільні успіхи, побачив, що українізація в окрузі проведена «дуже слабко», а «головні радянські відділи» навіть не приступали до українізації свого апарату. Навіть окремі сільради українізувалися лише на 40–50%. Оскільки окрвиконком ставився до цієї роботи байдуже, серед радянських службовців (радслужбовців) утвердилося зневажливе ставлення до переходу на українську мову. Розмови, доповіді в більшості були російською мовою, і навіть працівники, які знали українську мову, соромилися нею розмовляти. На пленумі окрпарткому 10 липня 1925 р. вперше було гостро поставлено завдання активізувати проведення українізації, насамперед тим членам парторганізації, хто знає українську мову, – обов'язково нею розмовляти, а іншим – негайно почати її вивчати (ДАХМО, ф. 301, оп. 1, спр. 23, арк. 43). Критика дала позитивні результати. Вже на розширеному пленумі Проскурівського окрпарткому 24–26 червня 1926 р. констатували значні успіхи в проведенні українізації та доручили бюро окркому КП(б)У вжити заходів до тих працівників, які продовжували ухилятися від вивчення української мови (ДАХМО, ф. 301, оп. 1, спр. 17, арк. 72).

Щоб стимулювати бажання ухилинтів відвідувати курси з вивчення української мови, на січень 1926 р. призначили чергову перевірку її знання співробітниками установ і організацій. Наголошувалося на тому, що перевірку слід проводити у «формах: а) диктури; б) перекладу офіційних листувань з російської на українську мову; в) читання творів українських письменників; г) переказу прочитаного та обміну думками; д) з'ясування орфографічних особливостей української мови» (ДАВО, ф. 595, оп. 3, спр. 24, арк. 1–4).

Проміжні підсумки проведення українізації окружками КП(б)У підбили на пленумах у вересні 1926 р. та дійшли висновку, як, наприклад, Вінницький окружком, що «радапарат українізовано у формальній частині (письмово) цілком, але не всюди розмовляють українською мовою» (Відчит, 1926, с. 40–41). Водночас зверталася увага на пожвавлення «шовіністичних елементів» серед української інтелігенції та необхідність обережно ставитися до проведення українізації, оскільки «за неправильної політики ми можемо відірватися від усього нашого союзу, докотившись до вимоги самостійності України» (ДАВО, ф. 29, оп. 1, спр. 206, арк. 128). Після цього значна частина партійних і радянських працівників вирішила, що мети досягнуто. Як наслідок, за свідченнями Проскурівської окружної комісії з українізації радапарату, на початок листопада 1926 р. спостерігалось «цілковите припинення роботи з українізації». Тому було поставлено завдання перевірити службовців 2-ї та 3-ї категорій, які мали вивчити українську мову, і звільнити тих, хто мови не знатиме. Вперше було заплановано налагодити постачання клубів і червоних кутків українською літературою, передплатити українськомовні часописи. Ставилось завдання домогтися асигнувань на курси українізації в тих установах, де їх не було (ДАХМО, ф. 926, оп. 1, спр. 10, арк. 148–149).

Необхідно зазначити, що республіканське керівництво загалом позитивно оцінювало роботу з українізації на Поділлі. Так, представник ЦК КП(б)У Гальперін, виступаючи на VI окружній партконференції Тульчинщини в січні 1927 р., заявив, що тут українізовані всі кадри, за винятком

«двірників і сторожів». На це член окружкому Скадін російською мовою уточнив: «У нас залишилися двірники такі, що керують райпарторганізацією» (ДАВО, ф. 33, оп. 1, спр. 508, арк. 12).

Оскільки й надалі значення українізації недооцінювалося, на пленумі Вінницького окружкому 9 березня 1927 р. його член Кривов'язий підкреслив: «Необхідно на цьому питанні зосередити свою увагу, інакше керівництво зможе перейти в другі ворожі руки» (ДАВО, ф. 29, оп. 1, спр. 292, арк. 2–3). Вже 20–22 травня 1927 р. черговий пленум, відзначивши формальне ставлення до українізації частини комуністів, наголосив на тому, що «ми відстаємо від української інтелігенції в справі українізації», та поставив завдання: «Зараз треба вивчати укркультуру, щоб можна було керувати культурним процесом на селі. Тоді не буде загрози зриву [союзу] між містом і селом». Крім того, комуністи, які володіли українською, мали на всіх заходах виступати виключно нею (ДАВО, ф. 29, оп. 1, спр. 292, арк. 28, 31).

Загалом рівень володіння українською мовою на кінець непу виявила «масова перевірка степені українізації Радапарату» в 1927 р., проведена в Тульчинській окрузі. Її дані свідчили про «неповну українізацію», оскільки з 3 230 перевірених лише 1 598 осіб, або 49,47% «добре знаючих», були віднесені до I категорії, 995, або 30,8% «кепсько знаючих», – до II категорії, 637, або 19,72% «зовсім незнаючих», – до III категорії (ДАВО, ф. 33, оп. 1, спр. 668, арк. 31). Співставні результати були й у інших округах Поділля.

Висновки. Отже, проведення українізації органів російсько-більшовицької влади мало на меті приховати її колоніальний характер і залучити на свій бік українську інтелігенцію та патріотичну частину суспільства. Попри опір противників цієї політики, наполеглива послідовна робота всіх зацікавлених українських патріотів, насамперед освітян, дала змогу здолати хронічне безгрош'я, відсутність необхідної літератури і до кінця 1926 р. загалом перевести діловодство в совіцьких і партійних установах на українську мову. Цьому сприяла робота курсів з вивчення української мови та проведення іспитів на її знання. Проте більшість партійних і частково сівіцьких функціонерів, особливо в правоохоронних органах і фінансово-банківській системі, на засіданнях продовжували послуговуватися російською мовою. Так само російською виконувалася більшість документів, адресованих до республіканських установ.

Джерела та література

- Бондарчук, П.** (2002). *Політика українізації та профспілки УСРР (1920-ті рр.)*. Київ: Ін-т історії України НАН України.
- Відчит про роботу Вінницького окружного комітету КП(б)У.** (жовт. 1925 р. – жовт. 1926 р.). (1926). Вінниця: Державна друкарня ім. Леніна. Окрліт 1001.
- ДАВО – Державний архів Вінницької області.
- ДАХМО – Державний архів Хмельницької області.
- Нестеренко, В.** (2003). *Українізація на Поділлі у 20–30-х роках ХХ сторіччя. Основні напрями, наслідки, недоліки та особливості*. Кам'янець-Подільський: Абетка.
- Нестеренко, В.** (2006). Висвітлення етнонаціональних процесів на Поділлі в 20-ті роки ХХ ст. на шпальтах часопису «Червоний кордон». *Наук. записки Ін-ту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського*. Подільський осередок. Наукові записки: зб. пр. молодих вчених і аспірантів. Київ – Хмельницький: ПП Дереза І. 14. 273–285.
- Олійник, М.** (2013). Повстанський рух на Поділлі в 1921–1922 рр. *Гілея: науковий вісник*. Зб. наук. праць / гол. ред. В. Вашкевич. Київ: ВІР УАН. 81 (№ 2). 30–36.
- Пижик, А.** (2011). Ідеологічна основа більшовицької політики українізації. *Вісник Київського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка*. Історія. Київ. 104. 47–50.
- Суровий, А.** (2011). Розвиток освіти національних меншин на Поділлі в 1920-х роках. *Вісник Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка*. Історичні науки. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка. 4. 406–410.
- Політ-економічний опис Проскурівської округи за даними 1930 року** (2010). / автор-упорядник, передмова, коментарі М. Олійник. Хмельницький: ХмЦНТЕІ.
- Тезиси Пленума ЦК КП(б)У об итогах українізації.** Минск: Белгосиздат, 1926.
- Тітова, Н.** (2013). Особливості здійснення політики «українізації» на Поділлі 1920-х-початку 1930-х років. *Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр.* Кам'янець-Подільський: Оіюм, 20. 442–451.

- Тітова, Н.** (2015). Політика «українізації» на території Подільської губернії УСРР (1920–19323 роки): історико-правовий аналіз. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. Ужгород: Гельветика, 30. Т. 1. 55–59.
- «Українізація» 1920–1930-х років: передумови, здобутки, уроки (2003) / за ред. В. Смолія. Київ: Ін-т історії України НАН України, 392 с.
- ЦДАВО України – Центральний державний архів вищих органів влади і управління України.
- ЦДАГО України – Центральний державний архів громадських об'єднань України.

References

- Bondarchuk, P.** (2002). *Consilium Ucrainizationis et collegiorum commercii USSR (1920s)* [Policy of Ukrainization and trade unions of the USSR (1920s)]. Kyiv: Institutum Historiae Ucrainae, Academia Scientiarum Nationalis Ucrainae [in Ukrainian].
- Renuntiatio de opere Commissionis District Vinnytsia de CP(b)U.** [Report on the work of the Vinnytsia District Committee of the CP(b)U. (October 1925 – October 1926)]. (October 1925 – October 1926). (1926). Vinnytsia: Civitas Typographia Domus nuncupata Lenin Okrlit MI. [in Ukrainian].
- ACRV – Archivum Civitatis Regionis Vinnytsia. [State archive of Vinnytsia region] [in Ukrainian].
- ACRKh – Archivum Civitatis Regionis Khmelnytskyi. [State archive of Khmelnytskyi region] [in Ukrainian].
- Nesterenko, V.** (2003). *Ucraina in Podillya in 20s et 30 saeculi XX. Praecipua trends, consecutaria, delicta et lineamenta.* [Ukrainization in Podillya in the 20s and 30s of the 20th century. Main trends, consequences, shortcomings and features]. Kamianets-Podilskyi: Abetka [in Ukrainian].
- Nesterenko, V.** (2006). Coverage processuum ethno-nationalium in Podillya in 20 saeculo XX. in columnis emporium “Border Rubri”. [Coverage of ethno-national processes in Podillya in the 20s of the 20th century. in the columns of the magazine “Red Border”]. *Hrushevskiyi. Podilsk ramum. Notae scientificae: coll. Ave. iuvenibus doctis et studentibus.* Kyiv-Khmelnytskyi: PP Derepa I. 14. 273–285 [in Ukrainian].
- Oliynyk, M.** (2013). Motus rebellis in Podillya anno 1921–1922. [The insurgent movement in Podillya in 1921–1922.]. *Gilea: scientific bulletin. Coll. de scientia opera / Capitis.* ed. V. Vashkevich Kyiv: VIR UAN. 81 (2). 30–36 [in Ukrainian].
- Pyzhik, A.** (2011). Fundamentum ideologicum de consilio Bolshevik de Ucraina. [The ideological basis of the Bolshevik policy of Ukrainization]. *Praeco de Kyiv National Universitas nomine T. Shevchenko. Commentaria.* Kyiv, 4. 47–50 [in Ukrainian].
- Surovy, A.** (2011). Progressio educationis minorum nationalium in Podillya anno 1920s. [The development of education of national minorities in Podillya in the 1920s]. *Visnyk Kamianets-Podilskyi nats. Universitas nomine I. Ohienka.* Kamianets-Podilskyi: Kamianets-Podil. nationalis Universitas nomine I. Ogienka. 4. 406–410 [in Ukrainian].
- Vir politicus et oeconomicus descriptio regionis Proskuriv iuxta data 1930.** (2010). [The politico-economic description of the Proskuriv district according to the data of 1930]. [Author-compiler, praefatio, M. Oliynyk] Khmelnytskyi: KhmCNTEI [in Ukrainian].
- Theses Pleni Centralis Committee Factionis Communistae Ucrainae (Bolsheviks) de exitu Ucrainae** (1926). [Theses of the Plenum of the Central Committee of the Communist Party of Ukraine (Bolsheviks) on the results of Ukrainization]. Minsk: Belgosizdat [in Ukrainian].
- Titova, N.** (2013). Peculiaritas rationes executionis “Ucrainizationis” in Podillya annis 1920 et primis 1930s. [Peculiarities of the implementation of the “Ukrainization” policy in Podillya in the 1920s and early 1930s.]. *Educatio, scientia et cultura in Podillya. Coll. de scientia Ave.* Kamianets-Podilskyi: Oium. 20. 442–451 [in Ukrainian].
- Titova, N.** (2015). Consilium “Ucrainizationis” in territorio Podilsk provinciae SSR Ucrainae (1920-19323): analysis historica et legalis. [The policy of “Ukrainization” in the territory of the Podilsk province of the Ukrainian SSR (1920–19323): historical and legal analysis]. *Bulletin scientificum Universitatis Nationalis Uzhhorod.* Series: Lex. Uzhhorod: “Helvetika”. 30. Т. 1. 55–59 [in Ukrainian].
- “Ucrainizationis” de 1920s-1930s: praerequisita, res gestae, lectiones. (2003). [“Ukrainization” of the 1920s-1930s: prerequisites, achievements, lessons] / ed. V. Smoliya. Kyiv: Institutum Historicum Ucrainae, Academiae Nationalis Scientiarum Ucrainae [in Ukrainian].
- TsDAVO de Ucraina – Ucrainae Archivum Civitatis Centralis Superiorum Auctoritatum et Administrationem Ucrainae [The Central State Archive of the Higher Authorities and Administration of Ukraine] [in Ukrainian].
- CSAGO of Ucraina – Archivum Civitatis Centralis Consociationum Publicarum Ucrainae [Central State Archive of Public Associations of Ukraine] [in Ukrainian].